

Παναγιώτης Χαλούλος

ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ασκήσεις και Θέματα

Ανακεφαλαιωτικών εξετάσεων
με αξιοποίηση ιστορικών πηγών

Σχέδια Μαθημάτων με χρήση Η/Υ - διαδικτύου

ΝΕΑ ΕΚΔΟΣΗ ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΗ

Α΄
ΤΑΞΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗ

Κάθε γνήσιο αντίτυπο φέρει την υπογραφή του συγγραφέα

Παναγιώτης Χαλούλος
Φιλολόγος
<http://users.ach.sch.gr/pchaloul>
pchaloul@sch.gr

ISBN 960-456-215-2

© Copyright: Π. Χαλούλος, Εκδόσεις Ζήτη, Αύγουστος 2010, Θεσσαλονίκη

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία
Εκτύπωση
Βιβλιοδεσία

Π. ΖΗΤΗ & ΣΙΑ ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας
Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19
Τηλ.: 23920.72.222 - Fax: 23920.72.229 • e-mail: info@ziti.gr

 **ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΖΗΤΗ**
www.ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ - ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

Αρμενοπούλου 27, 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ.: 2310.203.720, Fax: 2310.211.305 • e-mail: sales@ziti.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ - ΕΝΩΣΗ ΕΚΔΟΤΩΝ ΒΙΒΛΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Στοά του Βιβλίου (Πεσμαζόγλου 5), 105 64 Αθήνα • Τηλ.-Fax: 210.3211.097

ΑΠΟΘΗΚΗ ΑΘΗΝΩΝ - ΠΩΛΗΣΗ ΧΟΝΔΡΙΚΗ

Ασκληπιδίου 60, 114 71 Αθήνα • Τηλ.-Fax: 210.3816.650 • e-mail: athina@ziti.gr

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: www.ziti.gr

Πρόλογος

Το μάθημα της Ιστορίας μπορεί να είναι για τους μαθητές μας αρκετά ανιαρό, αλλά μπορεί να γίνει ακόμα και ελκυστικό, αν προσπαθήσουμε εμείς οι διδάσκοντες να εμπλουτίσουμε τη διδασκαλία μας με νέες μεθόδους παρουσίασης και με την αξιοποίηση των δυνατοτήτων της εποχής μας. Η απλή αφήγηση γεγονότων και η αξιοποίηση μόνο του σχολικού εγχειριδίου δεν θα ελκύσουν τους μαθητές και δεν θα ενεργοποιήσουν τη σκέψη και το ενδιαφέρον τους. Το σχολικό εγχειρίδιο ως είναι η αφόρμηση. Εξυπακούεται, βέβαια, πως ο διδάσκων πρέπει ο ίδιος να ελκύεται από το αντικείμενό του και να ενδιαφέρεται για την εξέλιξή του δοκιμάζοντας καινούργιους τρόπους για τη δουλειά του.

Από τη σχολική χρονιά 2001-2002 ο τρόπος εξέτασης στο μάθημα της Ιστορίας έχει αλλάξει και καλούμαστε να επινοήσουμε θέματα, για εξάσκηση κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς και για εξέταση κατά τις ανακεφαλαιωτικές εξετάσεις στο τέλος της, τέτοια που να αξιοποιούν τις πηγές της ιστορίας, κείμενα και εικονιστικό-φωτογραφικό υλικό. Το υλικό αυτό, αν χρησιμοποιηθεί για την παρουσίαση μιας διδακτικής ενότητας, κάνει πιο ενδιαφέρουσα την παράδοση του μαθήματος και εξασκεί τους μαθητές να εξάγουν μόνοι τους την πληροφορία από το παρατιθέμενο υλικό (παράθεμα), με τη βοήθεια, βέβαια, του καθηγητή τους.

Σήμερα στα σχολεία μας πολύς λόγος γίνεται για μαθήματα με τη χρήση των νέων τεχνολογιών, των ηλεκτρονικών υπολογιστών (H/Y), που έχουν εισχωρήσει για τα καλά πλέον στη ζωή μας.

Πολλοί εκπαιδευτικοί έχουν εκπαιδευτεί ή εκπαιδεύονται στις νέες τεχνολογίες, με τη φιλοδοξία να πραγματοποιήσουν μαθήματα νέου τύπου, μέσω του διαδικτύου ή λογισμικών που ήδη κυκλοφορούν και ίσως υπάρχουν στα σχολικά εργαστήρια ή στις σχολικές βιβλιοθήκες.

Πολλές φορές, όμως, φιλόλογοι εκπαιδευόμενοι ή εκπαιδευμένοι στις νέες τεχνολογίες βρίσκονται σε απορία πώς θα χρησιμοποιήσουν τις γνώσεις που απέκτησαν για την πραγματοποίηση διδασκαλίας μέσω H/Y ή πού θα βρουν υλικό κατάλληλο για συγκεκριμένα μαθήματα. Πολλά λογισμικά (CD-ROM), που μέχρι τώρα έχουν παραχθεί και κυκλοφορούν, και ιστοσελίδες στο διαδίκτυο ή δεν έχουν επαρκές υλικό για μια διδακτική ενότητα ή έχουν τόσες λεπτομερείς πληροφορίες, που οι μαθητές του Γυμνασίου θα χαθούν μέσα σε αυτές, αν τους οδηγήσουμε σε τέτοιους δικτυακούς τόπους για τη διεξαγωγή ενός μαθήματος με

αντικείμενο μια διδακτική ενότητα του σχολικού βιβλίου. Άλλωστε οι περισσότερες ιστοσελίδες με ιστορικό περιεχόμενο *δεν δημιουργήθηκαν για μαθητές!* Ίσως μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τέτοιες ιστοσελίδες για την ανάθεση και την παραγωγή εργασιών (μέθοδος project) που θα μας παραδώσουν οι μαθητές μας σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, μα όχι και για το καθημερινό μάθημα, στα πλαίσια μιας ή δυο διδακτικών ωρών.

Τα νέα σχολικά εγχειρίδια εξάλλου, τα οποία ισχύουν από τη σχολική χρονιά 2006-2007, έχουν μια διαφορετική φιλοσοφία. Καλύπτουν μεγάλες χρονικές περιόδους έχοντας σαφώς μικρότερη έκταση από τα μέχρι πρότινος ισχύοντα. Έτσι είναι εφικτή η ολοκλήρωση της διδακτέας ύλης, κάτι που μονίμως μέχρι σήμερα μας προβλημάτιζε και κάποιες φορές μας άγχωνε, επειδή δύσκολα επιτυγχανόταν ως στόχος. Στα θετικά των βιβλίων θα αποδώσουμε και την απλοποίηση των κεφαλαίων που περιέγραφαν πολεμικά γεγονότα και δύσκολα απομνημονεύονταν οι προσφερόμενες πληροφορίες.

Μια άλλη καινοτομία των νέων βιβλίων αποτελούν οι ερωτήσεις-δραστηριότητες που τίθενται στο τέλος κάθε ενότητας, όταν αρκετές από αυτές αναφέρονται στο κειμενικό ή εικονιστικό υλικό, που είναι πολλές φορές πλούσιο και ελκυστικό, ή και διαγράμματα που συνοδεύουν την ενότητα. Βέβαια και τα παλιά εγχειρίδια της Ιστορίας είχαν αρκετό τέτοιο υλικό πηγών, οι εικόνες πάντα είχαν επεξηγηματικές λεζάντες και γι' αυτό τα νέα σχολικά εγχειρίδια δεν καινοτομούν ως προς το ίδιο το εποπτικό υλικό των πηγών. Η εποπτικότητα στη διδασκαλία, ένας από τους σημαντικούς στόχους της επιχειρούμενης μεταρρύθμισης στην υποχρεωτική εκπαίδευση δεν αποτελεί σημερινή καινοτομία, καθόσον αποτελεί απόρροια της παραδοσιακής παιδαγωγικής και της παραστατικής ψυχολογίας που θεωρούν ότι έργο της διδασκαλίας είναι να προσφέρει παραστάσεις στο μαθητή, οι οποίες θα συνδέονται συνειρμικά με τις γνώσεις που θα έχει «αποθηκεύσει» στο νου του και προσπαθεί να αναπαραστήσει τη σχολική γνώση με πιο παραστατικό ρόλο, ώστε να είναι πιο εύληπτη. «Η αρχή της εποπτείας στηρίζεται στην αριστοτελική αντίληψη για το ρόλο των εμπειριών (*οὐδέν ἐν τῷ νοῷ ὁ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει*), και προτάθηκε ως διδακτική αρχή σε αντίδραση προς τη λογοκοπία του παραδοσιακού σχολείου από προοδευτικούς για την εποχή τους παιδαγωγούς, όπως είναι ο Κομένιος, ο Pestalozzi και άλλοι. Καθιερώθηκε δε ως διδακτική πρακτική από το Σχολείο Εργασίας. Ψυχολογική υποστήριξη στην αρχή της εποπτείας προσέφερε η θεωρία του J. Piaget...»¹

Από τα παλιά σχολικά εγχειρίδια έλειπαν οι κατάλληλες ερωτήσεις για την επεξεργασία του υλικού των πηγών, έτσι ώστε πολλές φορές οι διδάσκοντες, πιεζόμενοι και από την ανάγκη της ολοκλήρωσης της διδακτέας ύλης λόγω ανεπάρκειας

1. *Ηλίας Γ. Μανσαργούρας, Θεωρία και πράξη της διδασκαλίας, τ. Β' Στρατηγικές Διδασκαλίας, Gutenberg, Αθήνα 2003*

του διατιθέμενου χρόνου, να προσπερνούν το χρήσιμο υλικό των πηγών και ο ρόλος του εικονογραφικού υλικού να παραμένει στη διακοσμητικότητα και μόνο!

Η διαθεματικότητα είναι ένας από τους κύριους στόχους των νέων σχολικών εγχειριδίων.

«Η διαθεματική προσέγγιση, επισημαίνουν οι υποστηρικτές της, δεν διευκολύνει μόνο τη μάθηση, αλλά ταυτόχρονα την αναβαθμίζει ποιοτικά, διότι οι διαδικασίες γενίκευσης, αφαίρεσης και σύνθεσης, που συνεπάγεται η διαθεματική προσέγγιση, οδηγούν σε ανωτέρου επιπέδου γνώση...»

»Εκτός από τη διαθεματική επιλογή και οργάνωση του περιεχομένου της διδασκαλίας, ένα δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της διαθεματικής προσέγγισης είναι η διερευνητική διαδικασία επεξεργασίας του διδακτικού υλικού, που καθιστά παιδοκεντρική και στη μεθοδολογική της διάσταση τη διαθεματική προσέγγιση» αναφέρει ο Ηλίας Μασαγγούρας.²

Οι ενότητες των νέων βιβλίων είναι γραμμένες με συμπυκνωμένη γνώση και δεν επεκτείνονται σε λεπτομέρειες, για τις οποίες προτείνουν τις διαθεματικές εργασίες- *projects*, που προωθούν τη διεπιστημονική προσέγγιση της γνώσης. Η εξέταση των ιστορικών πηγών εξάλλου, κειμένων και εικόνων-φωτογραφιών (εποπτικότητα) θα συντελέσει στη συμπλήρωση και ανάπτυξη των σημείων των ενοτήτων που απλώς θίγονται στα συνοπτικά γραμμένα νέα σχολικά εγχειρίδια.

Τα νέα σχολικά εγχειρίδια είναι γραμμένα για ένα σχολείο με διαφορετική φιλοσοφία από το σχολείο που καθημερινά βιώνουμε και είμαστε υποχρεωμένοι να υπηρετούμε... Ας προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τις δυνατότητες που προσφέρουν τα βιβλία αυτά μελετώντας τα διάφορα ζητήματα της διδασκόμενης ύλης με άλλη μέθοδο από τη μέχρι σήμερα παραδοσιακή που ίσως χρησιμοποιούσαμε.

Οι ιστορικές πηγές

Ιστορικές πηγές είναι το πρωτογενές υλικό στο οποίο στηρίζεται ο ιστορικός για να γράψει την ιστορία. Επομένως είναι *κάθε είδους αντικείμενο που έχει σχέση με τη δραστηριότητα των ανθρώπων*, όπως οικοδομήματα, νομίσματα, όπλα και οχυρωματικά έργα, αγγεία κ.ά.

Είναι ακόμα ιστορικές πηγές *οι γραπτές πηγές ή παραθέματα*, κάθε είδους δηλ. γραπτές μαρτυρίες, ντοκουμέντα και ακόμα οι εικόνες ή φωτογραφίες, δηλ. *οι παραστατικές ή εικονιστικές πηγές*, όπως εικόνες και σκίτσα, πορτραίτα ή γελοιογραφίες, ακόμα χάρτες κ.ά. Αυτές οι δύο τελευταίες κατηγορίες μάς ενδιαφέρουν για την αξιοποίηση και τη χρήση τους κατά τη διδασκαλία του μα-

---

2. Ηλίας Γ. Μασαγγούρας, ό.π.

θήματος της ιστορίας στην τάξη, αλλά και κατά την αξιολόγηση των μαθητών μας.

Δεν θα πρέπει να ξεχάσουμε εξάλλου τα *κινηματογραφικά ντοκουμέντα*, τα οποία από τις αρχές του 20^{ου} αι. και μετά προσφέρουν την κινηματογραφική εικόνα ως ιστορική πηγή. Ας θυμηθούμε, οι μεγαλύτεροι από μας, τα κινηματογραφικά «Επίκαιρα» που βλέπαμε στην παιδική μας ηλικία σχεδόν σε κάθε προβολή πριν από την κυρίως ταινία στον κινηματογράφο. Το ρόλο αυτό, βέβαια, σήμερα ανέλαβε το *τηλεοπτικό ρεπορτάζ* και τα *video των ειδήσεων*. Εδώ, βέβαια, ανακύπτει το ερώτημα κατά πόσο αποδίδει την ιστορική αλήθεια ή την αλλοιώνει και μας παραπλανά ο κινηματογράφος ή η τηλεόραση και πόσο προσεκτικοί πρέπει να είμαστε στη χρήση των μέσων αυτών για τη διδασκαλία της Ιστορίας στο σχολείο, καθόσον η καταγραφή του ιστορικού γίνεσθαι μέσω των οπτικοακουστικών μέσων, ως στρατευμένος κινηματογράφος, υπαγορεύτηκε κατά μείζονα λόγο από την κεντρική εξουσία, κυρίως σε περιόδους αυταρχικής διακυβέρνησης, όπως, για παράδειγμα, από τη Μεταξική προπαγάνδα ή την αντίστοιχη χιτλερική και φασιστική και οπωσδήποτε από την ανάλογη χουντική προπαγάνδα της τελευταίας ελληνικής χούντας. Η επιλογή ποια γεγονότα θα κινηματογραφηθούν (και συνεπώς θα αποτελέσουν πηγή πληροφόρησης) και ποια όχι, ανήκει πολλές φορές στην πολιτική εξουσία, μια πρακτική που όλοι διαπιστώσαμε να ακολουθούν οι ρεπόρτερ της αμερικάνικης προπαγάνδας κατά τους τελευταίους πολέμους. Στα ελληνικά επίκαιρα ο Ελ. Βενιζέλος απαθανατίζεται πολύ λιγότερο από τη βασιλική οικογένεια και τους στρατιωτικούς της εποχής του, και όλοι γνωρίζουμε ποιος πραγματικά ήταν ο πρωταγωνιστής της πολιτικής σκηνής. Κατά τη μεταξική εποχή εκτός από τον ίδιο τον δικτάτορα, στα Επίκαιρα της εποχής πρωταγωνιστεί η Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (ΕΟΝ). Η πολιτική εξουσία αναγνώρισε από τα πρώτα βήματα της νέας εφεύρεσης τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τον κινηματογράφο για προπαγανδιστικούς σκοπούς. Δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ακόμα τις δυνατότητες της σύγχρονης τεχνολογίας για τη σκόπιμη αλλοίωση της ιστορικής αλήθειας με το μοντάζ σε φωτογραφία, κινηματογράφο και βίντεο ή ακόμα τη σκόπιμη σκηνοθετημένη εικόνα του ρεπορτάζ.

Ο Λυμιέρ, από τους εφευρέτες του κινηματογράφου, έλεγε πως στόχος του ήταν «να αναπαράγεται η ζωή», ενώ ο σύγχρονός μας Ζαν Λυκ Γκοντάρ διερωτάτο αν εφευρέθηκε «για να αποκρύπτει την πραγματικότητα από τις μάξεις».³

Τις ιστορικές πηγές μπορούμε να τις επεξεργαστούμε με διάφορους τρόπους ανάλογα με το είδος τους.

3. Χριστίνα Κουλούρη, *Σκηνοθετώντας τη στιγμή, Όταν τα Επίκαιρα έγραφαν την επί της οθόνης Ιστορία*, εφημερ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 3-4-2005 και Φώτος Λαμπρινός, *Ισχύς μου η αγάπη του φακού. Τα κινηματογραφικά επίκαιρα ως τεκμήρια της Ιστορίας (1895-1940)*, Καστανιώτης, Αθήνα 2004

Διδακτική αξιοποίηση ιστορικών πηγών

Οι πηγές που θα χρησιμοποιήσουμε κατά τη διδασκαλία μιας διδακτικής ενότητας πρέπει να είναι ενδεικτικές, όχι πάρα πολλές, και μικρής έκτασης, για να μπορέσουμε να τις αξιοποιήσουμε κατάλληλα, δεδομένου ότι ο χρόνος μιας διδακτικής ώρας δεν είναι ποτέ επαρκής, αφού πρέπει να δοθεί ένα μέρος από αυτόν και στην ιστορική αφήγηση. Αν μάλιστα θεωρούμε πως η διερευνητική μέθοδος είναι η πιο ενδεδειγμένη για την επεξεργασία των πηγών, τότε, επειδή είναι μεν ωφέλιμη, αλλά αρκετά χρονοβόρα, για να την εφαρμόσουμε θα πρέπει να σκεφτούμε και να αποφασίσουμε πόσο θα μειώσουμε σε διάρκεια την ιστορική αφήγηση, για να εξοικονομήσουμε χρόνο για την εφαρμογή της.

Με τις ιστορικές πηγές επιτυγχάνεται⁴:

- A. **Βαθύτερη γνώση και κατανόηση των ιστορικών ζητημάτων.** Αυτό ελέγχεται κατά τις εξετάσεις στο Γυμνάσιο με την Α' ομάδα ερωτήσεων (περιλαμβάνει πέντε ερωτήσεις και οι μαθητές επιλέγουν τρεις).
- B. **Καλλιέργεια ιστορικής κριτικής στάσης** απέναντι σε πρόσωπα και πράγματα. Αυτό ελέγχεται με τη Β' ομάδα ερωτήσεων (περιλαμβάνει τέσσερις ερωτήσεις και οι μαθητές επιλέγουν δύο).
- Γ. **Άμεση επαφή των μαθητών με το πρωτογενές ιστορικό υλικό.** Επιτυγχάνοντας τον τρίτο στόχο περνάμε σε μια μαθητοκεντρική διδασκαλία με διερευνητική διάθεση, την οποία υποβάλλουμε στους μαθητές.

Κατά τα μαθήματά μας εξασκούμε τους μαθητές μας στα εξής:

- I. Να εντοπίζουν την απάντησή τους ακριβώς σε όσα τους ζητεί η ερώτηση.
- II. Να εντοπίζουν την πληροφορία μέσα στην πηγή και να τη συγκρίνουν με ανάλογη και αντίστοιχη πληροφορία του σχολικού βιβλίου ή άλλης πηγής που μπορεί να τους δίνουμε και να διατυπώνουν ιστορικά συμπεράσματα.
- III. Να διατυπώνουν με δικό τους λόγο την πληροφορία και όχι να αντιγράφουν τις εκφράσεις της πηγής.
- IV. Να μπορούν να επιχειρηματολογήσουν αντίθετα προς την πηγή ή να υποστηρίζουν την επιχειρηματολογία, ακόμα να τη συμπληρώνουν με βάση τις ιστορικές γνώσεις τους.
- V. Να αναπτύσσουν μια ιδέα ή άποψη που διατυπώνεται στην πηγή.
- VI. Να παρατηρούν τις εικονιστικές πηγές και να διακρίνουν ανάμεσα σε διαφορετικά είδη, τις φωτογραφίες, τα εικαστικά έργα, τις γελοιογραφίες κλπ.

---

4. Μιχάλης Θ. Κουτσός, *Διδακτική ιστορικών πηγών των σχολικών εγχειριδίων, Παραδείγματα αξιοποίησης των ιστορικών πηγών στη διδασκαλία και στην αξιολόγηση, Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2004.*

VII. Όταν η εικονιστική πηγή είναι ιστορικός χάρτης, να μπορούν να εντοπίζουν τους διάφορους γεωγραφικούς χώρους για τους οποίους γίνεται λόγος και να μπορούν να συνδυάζουν τα γεωγραφικά δεδομένα με τα ιστορικά γεγονότα ή φαινόμενα.

Η ποιότητα και η καταλληλότητα των πηγών

Οι ιστορικές πηγές πρέπει να επιλέγονται με βάση κάποια κριτήρια, όπως:

- Αν είναι γραμμένες σε γλωσσικό ιδίωμα που δυσκολεύει την κατανόηση από τους μαθητές μας (αρχαία ελληνικά, βυζαντινή λόγια γλώσσα κτλ.), πρέπει να δίνονται σε μετάφραση ή γλωσσική εξομάλυνση.
- Αν είναι κείμενα από χειρόγραφα, να μη δίνεται η εικόνα του χειρογράφου, αλλά η μεταγραφή τους, γιατί τα χειρόγραφα είναι συνήθως δυσανάγνωστα.
- Οι πηγές πρέπει να δίνουν ιστορικές πληροφορίες που να φωτίζουν βασικές πτυχές του ζητήματος που εξετάζουμε και να μη σχολιάζουν επουσιώδεις λεπτομέρειες.
- Αν είναι εικόνες, πρέπει να δείχνουν με ευκρίνεια το ζητούμενο.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να πούμε πως οι έγχρωμες και καλής ποιότητας εικόνες ενδιαφέρουν και ελκύουν τους μαθητές, γι' αυτό και οι εικόνες και φωτογραφίες στον Η/Υ ως ιστορικές πηγές έχουν μεγαλύτερη αποδοτικότητα από τις φωτοτυπημένες. Έτσι συνδέεται άμεσα το ζήτημα των ιστορικών πηγών με το ζήτημα της διδασκαλίας της Ιστορίας με Νέες Τεχνολογίες. Ας μην ξεχνούμε πως οι μαθητές μας ζουν στην εποχή της εικόνας. Επικοινωνούν με εικόνες και εικονομνήματα μόνο που σε μας εναπόκειται ο ρόλος να τους εκπαιδεύσουμε να μετατρέπουν το μήνυμα της εικόνας σε λόγο. Σύμφωνα με τη θεώρηση του Martin Booth⁵, οι μαθητές των 11 ετών μπορούν να διαμορφώσουν ιστορική σκέψη μεταξύ άλλων μόνο όταν το διδακτικό υλικό δεν έχει αποκλειστικά γλωσσικό και αφηρημένο χαρακτήρα, αλλά όταν αυτό περιλαμβάνει και εικαστικές ή οπτικές ιστορικές πηγές που κινητοποιούν την ιστορική φαντασία και καθιστούν αποτελεσματικότερη την ιστορική ενσυναίσθηση, την αναγωγή δηλαδή στον κώδικα «του Άλλου, του Άλλοτε και του Αλλού». Ας προσέξουμε, όμως, και το εξής: Ένα μάθημα που διεξάγεται με εποπτικά μέσα και με χρήση των μέσων της σύγχρονης τεχνολογίας, διαφάνειες, video, Η/Υ, είναι πιο ευχάριστο και «ανάλαφρο», όμως αν μένει στο επίπεδο της «παρουσίασης», της επίδειξης του υλικού με κάποιες φυσικά επεξηγήσεις, δεν εμπλέκει άμεσα το μαθητή σε δραστηριότητες παραγωγής γνώσης. Τέτοια μαθήματα καλό είναι να συνδέονται και με μια δραστηριότητα από την πλευρά

5. Γ. Κόκκινος, Sebba J., *Ιστορία για Όλους, Διδακτικές Προτάσεις για το μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σ.15.*

των μαθητών, μια εργασία που θα τους ανατεθεί με βάση το παρουσιαζόμενο υλικό και αυτό να έχει ανακοινωθεί από τον καθηγητή στην αρχή της διδακτικής ώρας. Η εργασία αυτή μπορεί να έχει διατυπωθεί με ερωτήματα και υποδείξεις σε ένα «Φύλλο εργασίας» και να έχει διανεμηθεί στους μαθητές πριν από την παρουσίαση. Οι μαθητές μπορούν να εργάζονται κατά τη διάρκεια παρουσίας του διδακτικού υλικού ή μετά την παρουσίασή του, κατά την κρίση του διδάσκοντος.

Τι προσφέρει το παρόν βιβλίο

Στο βιβλίο, λοιπόν, που κρατάτε στα χέρια σας θα βρείτε:

- **Υποδείγματα θεμάτων ανακεφαλαιωτικών εξετάσεων**, με αξιοποίηση πηγών της ιστορίας (κειμένων ή εικονιστικών πηγών) και **όλες τις ασκήσεις** του σχολικού εγχειριδίου με κατάταξη σε κατηγορίες, ως εξής: **Ασκήσεις του σχολικού εγχειριδίου σχετικά με τις πηγές** στις ενότητες που το σχολικό εγχειρίδιο δίπλα σε εικόνες ή παραθέματα υποδεικνύει σχετική άσκηση – **Ερωτήσεις-Δραστηριότητες του σχολικού Εγχειριδίου** για όλες τις ερωτήσεις που προτείνονται στο τέλος κάθε διδακτικής ενότητας του σχολικού εγχειριδίου – **Συμπληρωματικές ερωτήσεις-ασκήσεις** σε σχέση με πηγές (εικόνες ή παραθέματα).

Φυσικά, αρκετά από τις ασκήσεις και τα θέματα αυτά θα χρησιμοποιηθούν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων προς εξάσκηση των μαθητών μας, ώστε να εξοικειώνονται σταδιακά με αυτό τον τρόπο εξέτασης. Επιπλέον, μπορεί τα παραθέματα με τις ερωτήσεις τους να χρησιμοποιηθούν στο μάθημα της ημέρας ως αφορμή για την παρουσίαση της διδακτικής ενότητας, δεδομένου ότι το μάθημα γίνεται πιο ενδιαφέρον και πιο αποδοτικό, ίσως, αν διερευνάται με βάση πρωτογενείς πηγές, παρά αν παραδίδεται με αφήγηση από τον καθηγητή. Τα παραθέματα του σχολικού εγχειριδίου αξιοποιούνται κατάλληλα, όχι μόνο μέσω των ερωτήσεων των συγγραφέων, αλλά και με άλλες ερωτήσεις-ασκήσεις και άλλες φορές παραβάλλονται με άλλα παραθέματα εκτός των σχολικών βιβλίων.

- **Σχέδια μαθημάτων** με χρήση Η/Υ για το μάθημα της Ιστορίας στο Γυμνάσιο. Αυτά τα σχέδια μαθημάτων συνίστανται στη χρήση των λεγόμενων **φύλλων εργασίας**: αυτά είναι ενδεικτικά για το πώς ένας φιλόλογος μπορεί να εκμεταλλευτεί το υλικό στο οποίο αναφέρονται και παραπέμπουν. Μπορούν, βέβαια, να χρησιμοποιηθούν αυτούσια, όπως σχεδιάστηκαν από το δημιουργό τους, ή μπορούν να αποτελέσουν υπόδειγμα και αφετηρία για τη δημιουργία άλλων, προσαρμοσμένων στις ιδιαιτερότητες της τάξης όπου θα δοκιμαστούν.

Τα μαθήματα που προτείνονται στο διαδίκτυο μέσω των φύλλων εργασίας αποτελούν ιστοσελίδες κατασκευασμένες ειδικά για το μάθημα της Ιστορίας

στο Γυμνάσιο. Οι καθηγητές και οι μαθητές βρίσκουν σε αυτές επαρκές υλικό, ώστε το μάθημα να διεξαχθεί και να εμπλουτιστεί χωρίς να πελαγοδρομούν σε πληροφορίες που θα ενδιέφεραν έναν ειδικό ερευνητή της ιστορίας ή της αρχαιολογίας. Ειδικά στα μαθήματα ιστορίας της τέχνης, τα οποία δεν μπορούν να διδαχτούν μόνο με τα σχολικά βιβλία, το εποπτικό υλικό είναι ιδιαίτερα πλούσιο.

Διευκρινίζουμε ότι τα περισσότερα από αυτά τα σχέδια μαθημάτων με τα φύλλα εργασίας δοκιμάστηκαν στη σχολική πράξη και παρουσιάζονται εδώ βελτιωμένα - τροποποιημένα, αφού διαπιστώθηκαν οι αδυναμίες των αρχικών. Όμως κάθε τάξη διαφέρει ως προς τη σύνθεσή της και όλοι γνωρίζουμε πως από σχολείο σε σχολείο και από περιοχή σε περιοχή οι μαθητές μας –ενώ σε γενικές γραμμές μοιάζουν– διαφέρουν ως προς το επίπεδο του γνωστικού τους υπόβαθρου και παρουσιάζουν μεγαλύτερη ή μικρότερη ικανότητα αφομοίωσης του προσφερόμενου προς μελέτη υλικού. Για το σκοπό αυτό, αν κάποια φύλλα εργασίας θεωρείτε πως είναι απλούστερα, τα τροποποιείτε κατά προτίμηση, με αυξημένες απαιτήσεις. Ο κάθε φιλόλογος θα κρίνει ποιο από τα φύλλα εργασίας θα προτιμήσει για την τάξη του ή με ποιο θα μοιάζει αυτό που ο ίδιος θα δημιουργήσει, έχοντας τα εν λόγω σχέδια ως πρότυπα.

- Στο συνοδευτικό CD-ROM έχει προστεθεί *φωτογραφικό-εικονιστικό υλικό* που μπορεί να αποτελέσει τη βάση για *διαθεματικές εργασίες* σχετικές με ενότητες του σχολικού εγχειριδίου. Σε Παράρτημα του βιβλίου δίνονται οδηγίες για την επεξεργασία του υλικού αυτού και *αναπτύσσονται* ενδεικτικά *εργασίες*.

Προετοιμασία του μαθήματος με Η/Υ

Ο καθηγητής έχει φροντίσει να έχει φωτοτυπημένα από πριν τα Φύλλα Εργασίας, τα οποία θα διανείμει στους μαθητές. Επιπλέον έχει φροντίσει, για εξοικονόμηση χρόνου, να αποθηκεύσει στα “Αγαπημένα” του explorer και σε φάκελο που θα δημιουργήσει με όνομα σχετικό, π.χ. **“Ιστορία”** ή **“Μαθήματα ιστορίας”**, σε κάθε σταθμό εργασίας (Η/Υ) τις διευθύνσεις που θα ζητηθεί από τους μαθητές να επισκεφτούν. Με οδηγίες θα τους κατευθύνει στα “Αγαπημένα” και στο σχετικό φάκελο. Εναλλακτικά, ο καθηγητής πριν από κάθε μάθημα έχει φροντίσει να δημιουργήσει “συντόμηση στην επιφάνεια εργασίας” για την ιστοσελίδα ή τις ιστοσελίδες που θα επισκεφτούν οι μαθητές και τους καθοδηγεί να ανοίξουν την ανάλογη κάθε φορά ιστοσελίδα κάνοντας “κλικ” στη συντόμυσή της.

Για τα παρακάτω προτεινόμενα μαθήματα μπορεί να αποθηκεύσει στα “Αγαπημένα” την κεντρική σελίδα (<http://users.ach.sch.gr/pchaloul>) ή να δημιουργήσει

συντόμηση προς αυτή από την οποία κάθε φορά, καθοδηγούμενοι οι μαθητές από το αντίστοιχο φύλλο εργασίας, να ανοίγουν τις ιστοσελίδες που χρειάζονται για το μάθημα.

Οι απαντήσεις δίνονται στο Φύλλο Εργασίας γραπτά: οι απαντήσεις στα Φύλλα Εργασίας συζητούνται στην τάξη, διορθώνονται τα λάθη, συμπληρώνονται οι παραλείψεις. Ο καθηγητής κατά διαστήματα, αν δεν του είναι εφικτό κάθε φορά, συγκεντρώνει τα Φύλλα Εργασίας και τα ελέγχει, ενώ στη συνέχεια τα επιστρέφει στους μαθητές του, ώστε να τα έχουν όταν θα μελετήσουν στο σπίτι το μάθημα που έγινε στο εργαστήριο των Η/Υ. Έτσι, οι μαθητές συνηθίζουν στην ιδέα ότι το μάθημα είναι και πάλι ελεγχόμενο από τον καθηγητή τους και δεν είναι κάτι ανεξέλεγκτο, ως ώρα που δεν έχει σχέση με τη δουλειά που γίνεται κατά τις υπόλοιπες ώρες, στη συνηθισμένη-παραδοσιακή σχολική τάξη.

Αν δοκιμάσουμε, εναλλακτικά, τις απαντήσεις να τις συμπληρώνουν οι μαθητές πληκτρολογώντας στον επεξεργαστή κειμένου του υπολογιστή, είναι βέβαιο –έχει αποδειχτεί από την εμπειρία μας– πως θα υπάρξουν καθυστερήσεις στην πληκτρολόγηση (λίγοι μαθητές μας είναι γρήγοροι στην επεξεργασία κειμένου, και ίσως δεν επαρκούν σε μία σχολική τάξη να αναλάβουν το έργο αυτό εκ μέρους των ομάδων), δυσκολία στην εναλλαγή των χρησιμοποιούμενων παραθύρων στην οθόνη (ιστοσελίδες στον explorer/επεξεργαστή κειμένου στο word) και επομένως διάσπαση της πλοήγησης στο διαδίκτυο, που θα πρέπει να είναι συνεχής, αδιάσπαστη. Άλλωστε και η αποθήκευση-εκτύπωση των Φύλλων Εργασίας δυσκολεύουν τα πράγματα κατά το ότι συνήθως δεν υπάρχει αυτή η πολυτέλεια χρόνου που απαιτούν αυτές οι διαδικασίες και η παρακολούθησή τους από τον καθηγητή.

Αρκετό υποστηρικτικό υλικό για τα μαθήματα Ιστορίας για εφαρμογή με ή χωρίς τη χρήση νέων τεχνολογιών θα βρει, εξάλλου, ο ενδιαφερόμενος καθηγητής στο διαδίκτυο, στην Εκπαιδευτική Πύλη του ΥΠΕΠΘ (<http://www2.e-yliko.gr/>), συλλογές ιστορικών εικόνων και φωτογραφιών ή ιστορικών χαρτών καθώς και πολλά Φύλλα Εργασίας εκπονημένα από καθηγητές που ασχολήθηκαν μέχρι σήμερα λίγο ή πολύ, ως επιμορφούμενοι ή ως επιμορφωτές στις νέες τεχνολογίες. Άλλους χώρους του διαδικτύου σχετικούς με την Ιστορία ή με γενικότερο φιλολογικό ενδιαφέρον μπορείτε να δείτε συγκεντρωμένους στο τέλος του βιβλίου, στις σελίδες της Βιβλιογραφίας.

Πρέπει όμως να δώσουμε κάποιες διευκρινήσεις ως προς τα μαθήματα αυτά και τη χρήση του Η/Υ. Δεν υποστηρίζουμε ότι ο Η/Υ αποτελεί πανάκεια για τη διδασκαλία και τα προβλήματά της ούτε για την εκπαίδευση και την παιδεία των μαθητών μας. Το μάθημα μπορεί να είναι ελκυστικό, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι γίνεται εύκολο και για το λόγο αυτό το προτιμούμε. Αντίθετα παρουσιάζει και αυτό τις δυσκολίες ή τις παγίδες του. Πρέπει ακόμα να πούμε ότι ο εκπαιδευτικός δεν πρέπει να στηρίζει το μάθημα αποκλειστικά στις νέες τεχνολογίες (ΝΤ), γιατί κάποιες φορές θα τον προδώσουν. Αντίθετα πρέπει να είναι προετοιμασμένος για εναλλακτική μέθοδο διδασκαλίας στην περίπτωση, για παράδειγμα, διακοπής του

ηλεκτρικού ρεύματος. Κάποιες φορές ο υπολογιστής θα παρουσιάσει τεχνικό πρόβλημα, ίσως θα «κολλήσει» και το μάθημα θα είναι αδύνατο να διεξαχθεί με ΝΤ. Επιπλέον, αν ο εκπαιδευτικός δεν έχει καλή γνώση του αντικειμένου της διδασκόμενης ενότητας, ο υπολογιστής δεν θα καλύψει την αδυναμία αυτή και θα εκδηλωθεί αμηχανία που θα εκθέσει τον εκπαιδευτικό στα μάτια των μαθητών του.

Παναγιώτης Χαλούλος

Φιλολόγος

<http://users.ach.sch.gr/pchaloul>
pchaloul@sch.gr

Βιογραφικό σημείωμα του συγγραφέα

Ο Παναγιώτης Χαλούλος, φιλόλογος καθηγητής, διορίστηκε στη Μέση Εκπαίδευση το 1982 και από το 1984 υπηρετεί στο 10^ο Γυμνάσιο Πατρών. Έχει δημιουργήσει και δημοσιεύσει στο διαδίκτυο (<http://users.ach.sch.gr/pchaloul>) πλούσιο υλικό σε *ιστοσελίδες και παρουσιάσεις*, για την πραγματοποίηση μαθημάτων Ιστορίας με χρήση Η/Υ, μαθήματα τα οποία πραγματοποίησε σε *πειραματικές διδασκαλίες* τα τελευταία σχολικά έτη. Έλαβε μέρος στο διαγωνισμό του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (2003) για τη συγγραφή των νέων σχολικών βιβλίων του Γυμνασίου, ως μέλος δύο συγγραφικών ομάδων. Είχε την επιμέλεια της αναθεωρημένης - βελτιωμένης έκδοσης σχολικού βοηθήματος «Ελένη Μαλούκου-Ανθή Σαμπάνη-Άντα Στούμπη, **Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή**, Γ' Γυμνασίου», εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.

Στο πλαίσιο της ενασχόλησής του με το σχολικό θέατρο κυκλοφόρησε το βιβλίο του **«Εύθυμα Παραμύθια διασκευασμένα για το θέατρο-Πρακτικός οδηγός για σχολικές θεατρικές ομάδες»**, εκδ. περί τεχνών, Πάτρα 2006.

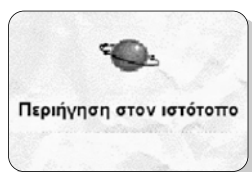
Το παρόν βιβλίο, αποτελεί βελτιωμένη έκδοση του βοηθήματος για καθηγητές φιλόλογους και μαθητές με θέμα: «Ιστορία για το Γυμνάσιο, Αρχαία Ιστορία, Α' τάξη, Ασκήσεις και θέματα Ανακεφαλαιωτικών Εξετάσεων με αξιοποίηση ιστορικών πηγών-Σχέδια μαθημάτων με χρήση Η/Υ-διαδικτύου-συνοδευτικό CD-ROM», εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2006.

Οδηγίες πλοήγησης στο CD-ROM

Το CD-ROM που συνοδεύει το βιβλίο είναι άμεσα εκτελέσιμο (auto-run) με την εισαγωγή του στον Η/Υ. Στην επιφάνεια εργασίας εμφανίζεται η ακόλουθη αρχική οθόνη, από όπου ο χρήστης έχει τις παρακάτω επιλογές:

α

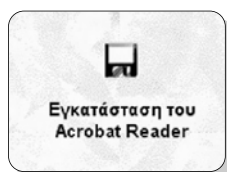
Δίνει στο χρήστη τη δυνατότητα να περιηγηθεί **χωρίς σύνδεση στο διαδίκτυο** στον ιστότοπο “Σελίδες Ιστορίας”

β

Δίνει στο χρήστη τη δυνατότητα να εκτυπώσει τα φύλλα εργασίας που περιέχονται στο βιβλίο (απαιτείται η εφαρμογή *Acrobat Reader*).

γ

Δίνει στο χρήστη τη δυνατότητα να εγκαταστήσει την εφαρμογή *Acrobat Reader* της *Adobe Systems Incorporated*.

δ

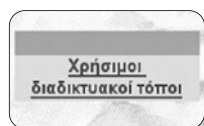

Έξοδος από την εφαρμογή αυτόματης εκτέλεσης του CD-ROM.

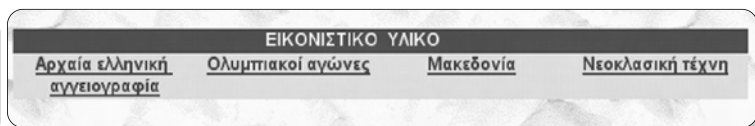

Ε

ΟΤ

Δίνει στο χρήστη
πρόσβαση
σε δεκάδες
χρήσιμες ιστοσελίδες

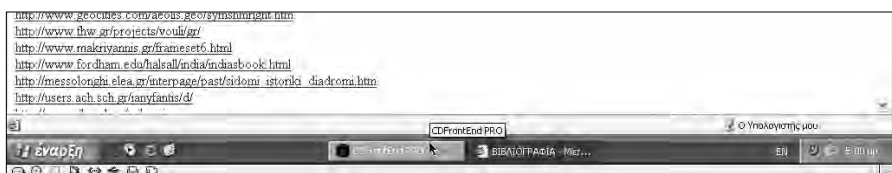

Δίνει στο χρήστη πρόσβαση σε εικονιστικό υλικό σχετικό με:

- α) την αρχαία ελληνική αγγειογραφία
- β) τους Ολυμπιακούς αγώνες
- γ) τη Μακεδονία
- δ) τη νεοκλασική τέχνη

Σημείωση: Κατά τη διάρκεια της χρήσης του CD θα ενεργοποιηθεί η εφαρμογή πλοήγησης στο διαδίκτυο (web browser) που έχουμε εγκατεστημένη στον υπολογιστή μας και η εφαρμογή Acrobat Reader (παρέχεται εγκαταστήτης). Για επαναφορά στην αρχική οθόνη του CD, επιλέγουμε **CDFrontEnd PRO** στη γραμμή εργασιών των Windows.

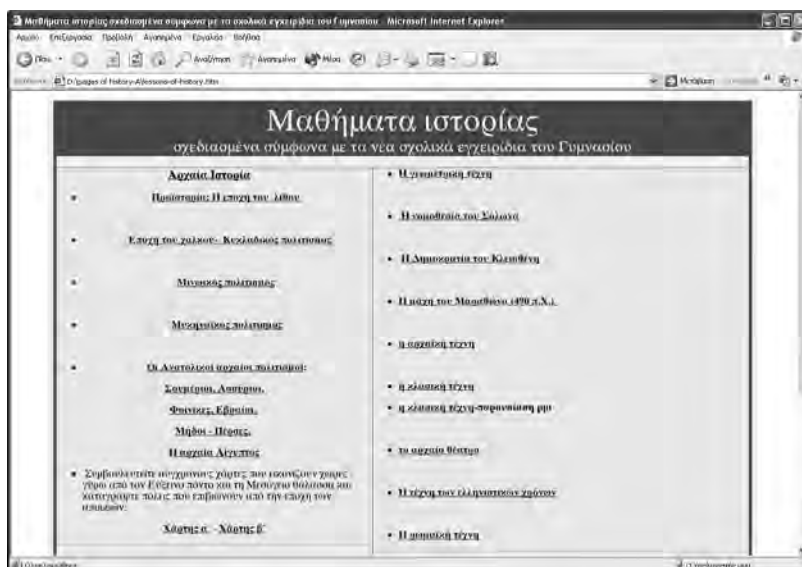

Περιήγηση στον ιστότοπο

Επιλέγοντας **Περιήγηση στον ιστότοπο** στην αρχική οθόνη του CD ενεργοποιείται η εφαρμογή πλοήγησης στο διαδίκτυο (web browser) που έχουμε εγκατεστημένη στον υπολογιστή μας και στην οθόνη μας εμφανίζεται η ακόλουθη ιστοσελίδα:

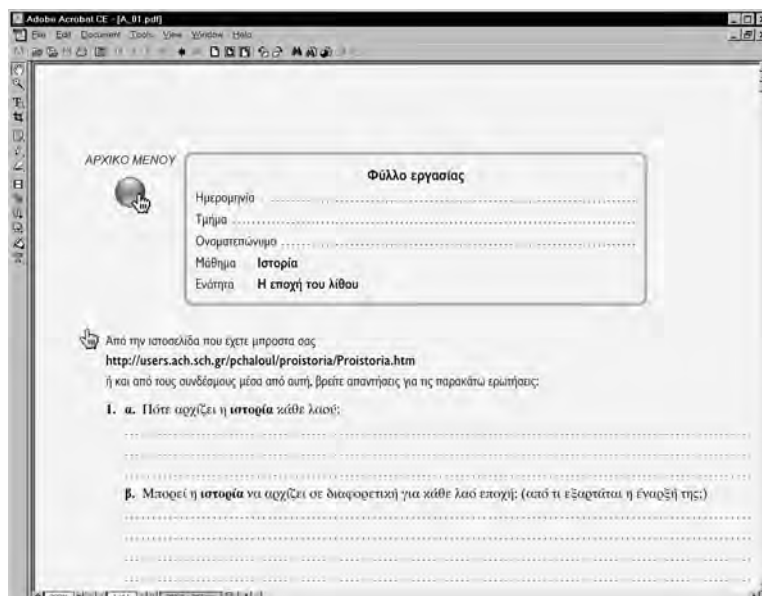
Επιλέγοντας **Σελίδες Ιστορίας** έχουμε πρόσβαση στο σύνολο του ιστότοπου χωρίς σύνδεση στο διαδίκτυο.

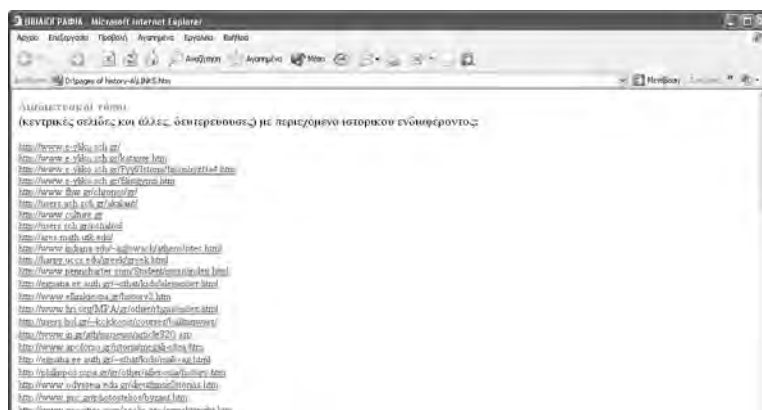

Αφού εκτυπώσουμε το φύλλο εργασίας που μας ενδιαφέρει, μπορούμε να επιστρέψουμε στον κατάλογο των φύλλων εργασίας πιέζοντας το κουμπί *ΑΡΧΙΚΟ ΜΕΝΟΥ* που βρίσκεται στην πάνω αριστερά γωνία του κάθε φύλλου εργασίας (εμφανίζεται στην οθόνη αλλά δεν εκτυπώνεται).

Χρήσιμοι διαδικτυακοί τόποι

Επιλέγοντας **Χρήσιμοι διαδικτυακοί τόποι** στην αρχική οθόνη του CD ενεργοποιείται η εφαρμογή πλοήγησης στο διαδίκτυο (web browser) που έχουμε εγκατεστημένη στον υπολογιστή μας και στην οθόνη μας εμφανίζεται η ακόλουθη ιστοσελίδα:

Εικονιστικό υλικό

Στην αρχική οθόνη του CD επιλέγοντας μια από τις 4 υποκατηγορίες του **Εικονιστικού υλικού** (Αρχαία ελληνική αγγειογραφία, Ολυμπιακοί αγώνες, Μακεδονία, Νεοκλασική τέχνη) ενεργοποιείται η εφαρμογή πλοήγησης στο διαδίκτυο (web browser) που έχουμε εγκατεστημένη στον υπολογιστή μας και στην οθόνη μας εμφανίζεται μια ιστοσελίδα όπως η ακόλουθη:

Στη συνέχεια μπορούμε να **αποθηκεύσουμε**

ή να **εκτυπώσουμε**

οποιαδήποτε εικόνα επιλέξουμε.

Περιεχόμενα

Αξιοποίηση ιστορικών πηγών στη διδασκαλία μιας διδακτικής ενότητας	21
---	----

Ασκήσεις και θέματα Ανακεφαλαιωτικών Εξετάσεων με αξιοποίηση ιστορικών πηγών (κειμένων και εικονιστικών πηγών)

I. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ Η εποχή του λίθου	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ Η εποχή του χαλκού (3000-1100 π.Χ.)	29

II. ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄ Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 έως το 800 π.Χ.	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄ Αρχαϊκή εποχή (800-479 π.Χ.)	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄ Η ηγεμονία της Αθήνας (479-431 π.Χ.)	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄ Ηγεμονικοί ανταγωνισμοί και κάμψη των ελληνικών πόλεων (431-362 π.Χ.)	118
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄ Η ανάπτυξη της Μακεδονίας	132
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄ Οι τέχνες και τα γράμματα την κλασική εποχή	147
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄ Από τη Ρώμη στο Βυζάντιο	157

Μαθήματα Ιστορίας με ηλεκτρονικούς υπολογιστές

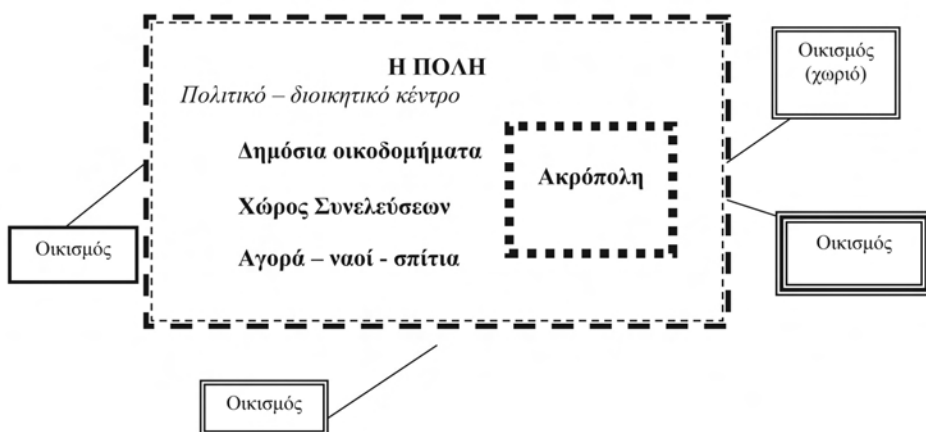
Η εποχή του λίθου	192
Οι λαοί και οι πολιτισμοί της εγγύς Ανατολής – λαοί της Μεσοποταμίας, οι Φοίνικες, οι Εβραίοι, οι Χετταίοι, οι Μήδοι και οι Πέρσες	193
Οι λαοί και οι πολιτισμοί της εγγύς Ανατολής, Η Αίγυπτος (1η ώρα)	195
Οι λαοί και οι πολιτισμοί της εγγύς Ανατολής, Η Αίγυπτος (2η ώρα)	197
Η εποχή του χαλκού στην Ελλάδα – Ο κυκλαδικός πολιτισμός	199
Ο μινωικός πολιτισμός (1η ώρα)	201
Ο μινωικός πολιτισμός (2η ώρα)	203
Ο μυκηναϊκός πολιτισμός	205

Η γεωμετρική τέχνη	207
Αποικιακή εξάπλωση (ομάδα 1)	210
Αποικιακή εξάπλωση (ομάδα 2)	212
Αθήνα: πορεία προς τη δημοκρατία: Τα μέτρα του Σόλωνα	213
Αθήνα: πορεία προς τη δημοκρατία: Οι καινοτομίες του Κλεισθένη	215
Αρχαϊκή εποχή (800-479 π.Χ.) Η τέχνη	217
Πέρσες και Έλληνες: δύο κόσμοι συγκρούονται - <i>Η μάχη στο Μαραθώνα</i> - <i>τα γεγονότα μέχρι το Συνέδριο στον Ισθμό.</i>	220
Αλέξανδρος. Η κατάκτηση της Ανατολής	221
Οι τέχνες την κλασική εποχή (εισαγωγικό μάθημα)	225
Οι τέχνες (η αρχιτεκτονική)	226
Οι τέχνες (η αρχιτεκτονική - το θέατρο)	228
Οι τέχνες (η γλυπτική και η ζωγραφική)	230
Οι τέχνες των ελληνιστικών χρόνων (1 ^ο μάθημα: η γλυπτική)	235
Οι τέχνες των ελληνιστικών χρόνων (2 ^ο μάθημα: η ελληνιστική αρχιτεκτονική – πολεοδομία)	237
Ελληνορωμαϊκός πολιτισμός, Η ρωμαϊκή τέχνη – από το 2 ^ο αι. π.Χ. ως τον 3 ^ο αι. μ.Χ.	239
Απαντήσεις στα φύλλα εργασίας	241
Παράρτημα	
Εικονιστικό υλικό χρήσιμο για εργασίες και υποδείγματα εργασιών	263
Βιβλιογραφία - πηγές στο διαδίκτυο	295

Αξιοποίηση ιστορικών πηγών στη διδασκαλία μιας διδακτικής ενότητας

Ας δούμε ένα παράδειγμα παρουσίασης μιας διδακτικής ενότητας με τη χρησιμοποίηση και αξιοποίηση πηγών της ιστορίας. Χρήσιμο είναι να χρησιμοποιήσουμε ένα σχεδιάγραμμα της ενότητας με τα κύρια σημεία που θα αναπτύξουμε. Με το σχεδιάγραμμα-πλάνο παρουσιάζουμε οργανωμένο το μάθημα και κατά κάποιον τρόπο οπτικοποιημένο. Αν μας είναι εύκολο, το διανέμουμε στους μαθητές φωτοτυπημένο, ιδιαίτερα αν είναι πολύπλοκο, με πολλά στοιχεία και δύσκολο να αναγραφεί στον πίνακα. Μπορούμε, ίσως, να έχουμε εκτυπώσει σε διαφάνεια ένα τέτοιο σχεδιάγραμμα και να το προβάλλουμε –αυτή είναι η καλύτερη λύση, αλλά δεν είναι πάντα εφικτή.

Διδακτική ενότητα: ΠΟΛΗ - ΚΡΑΤΟΣ

Ορίζουμε την αρχαία ελληνική πόλη-κράτος, η οποία δημιουργείται από τη συνένωση μικρών οικισμών-αγροτικών περιοχών γύρω από ένα περιτοιχισμένο

αστικό κέντρο, την πόλη, που αποτελούσε το διοικητικό και πολιτικό κέντρο του κράτους.

Πυρήνας του αστικού κέντρου η ακρόπολη, με δική της οχύρωση, και γύρω από αυτή βρίσκονταν η αγορά, ο χώρος της συνέλευσης των πολιτών, οι ναοί, τα δημόσια οικοδομήματα των αρχόντων και τα σπίτια.

Κάθε πόλη-κράτος είχε αυτονομία, ελευθερία και αυτάρκεια.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά της πόλης, αφού τα παρουσιάσουμε σχηματικά-παραστατικά με το παραπάνω σχεδιάγραμμα, μπορούμε να τα διαπιστώσουμε μέσα από κείμενα-παραθέματα, όπως τα παρακάτω:

«Η κοινωνία που προέρχεται από ένωση πολλών κωμών αποτελεί την τέλεια πόλη, η οποία αποκτά κάθε αυτάρκεια σε βαθμό τελειότητας. Η πόλη δημιουργείται για να διαφυλάξει τη ζωή (όσων μετέχουν σε αυτή) ...»

(Αριστοτέλης, Πολιτικά, 1252b)

«Αυτές οι κοινότητες ήταν μικρές και ανεξάρτητες. Σύμφωνα με το συνηθισμένο μεσογειακό σχήμα, περιλάμβαναν ένα αστικό κέντρο, ...όπου κατοικούσαν πολλοί άνθρωποι, προπάντων οι πλούσιοι. Στο μέσον υπήρχε ένας χώρος καλυμμένος από τα κύρια πολιτικά και θρησκευτικά οικοδομήματα. ...Πρόκειται για ...τον τόπο συγκέντρωσης, και αυτό πολύ πριν τα καταστήματα και οι πλανόδιοι πωλητές εγκατασταθούν εκεί. ...Η πόλη και η ύπαιθρος ήταν συνδεδεμένες και σχημάτιζαν ένα σύνολο...»

(M. Finley, premiers temps de la Grèce)

*«...Και ως προς το επόμενο βήμα, το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάμει [ο νομοθέτης], είναι να ιδρύσει την πόλη (το “άστυ”) όσο γίνεται **στο κέντρο της χώρας**, αφού διαλέξει μια τοποθεσία που έχει τα άλλα πλεονεκτήματα που απαιτούνται για την ίδρυση μιας πόλης και που δεν είναι δύσκολο να καταλάβει και να προσδιορίσει· ύστερα από αυτά ...[πρέπει να] ορίσει έναν ιερό χώρο για την Εστία, το Δία και την Αθηνά, που θα τον ονομάσει ακρόπολη και θα τον περιβάλει γύρω-γύρω με τείχος»*

(Αριστοτέλης, Πολιτικά, Α 1257a-1257β)

Μπορούμε, εναλλακτικά, να εξετάσουμε τα κείμενα, να αντλήσουμε τις πληροφορίες που μας προσφέρουν για την πόλη-κράτος και στη συνέχεια να παρουσιάσουμε το σχεδιάγραμμα, ώστε να παραστατικοποιήσουμε τα στοιχεία μας.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟ ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ασκήσεις και Θέματα
Ανακεφαλαιωτικών εξετάσεων
με αξιοποίηση ιστορικών πηγών

I. ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ

I. Η ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΚΑΙ Η ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

❖ Ασκήσεις του σχολικού εγχειριδίου σχετικά με τις πηγές

1 Η καθημερινή ζωή κατά την Παλαιολιθική εποχή. Με βάση την εικόνα να περιγράψεις την ημέρα ενός παλαιολιθικού ανθρώπου.

> Οι άντρες του οικισμού θα ξεκινούσαν αρκετά πρωί για το ψάρεμα και το ομαδικό κυνήγι, με τα ακόντια (με ξύλινη λαβή και πέτρινη ή οστέινη αιχμή), ώστε να εξασφαλιστεί το φαγητό της ημέρας. Θα ακολουθούσε το γδάρσιμο των ζώων. Άλλοι άντρες, όπως διακρίνονται στη ζωγραφιά, κατασκεύαζαν εργαλεία από πέτρα, οστά ή κέρατα των ζώων-θηραμάτων.

Με τα εργαλεία αυτά επεξεργάζονταν τα δέρματα, για να κατασκευάσουν ενδύματα, υποδήματα ή αντίσκηνα. Δέρμα βλέπουμε στην εικόνα, αριστερά στο βάθος, απλωμένο και τεντωμένο, ώστε να στεγνώσει στον ήλιο και να μπορούν να το επεξεργαστούν περαιτέρω. Οι γυναίκες θα αναλάμβαναν άλλες δουλειές, όπως ίσως τη συλλογή καρπών ή το ψήσιμο των κρεάτων ή των ψαριών στη φωτιά, όπως η γυναίκα της εικόνας μπροστά από το άνοιγμα του αντίσκηνου (αν παρατηρήσουμε προσεκτικά, πάνω σε πέτρινες πλάκες καπνίζει φωτιά).

2 Να περιγράψετε τη σπηλαιογραφία. Τι ζώα εικονίζονται; Μπορείτε να βρείτε τους λόγους για τους οποίους ο άνθρωπος ζωγράφιζε αυτά τα ζώα;

> Παρατηρούμε άλογα και βοοειδή. Πρόκειται για μια ζωγραφιά μαγικού χαρακτήρα που αποδίδει την αγωνία του πρωτόγονου ανθρώπου για την επιβίωση. Το άγριο ζώο θεοποιημένο στην πρωτόγονη ανθρώπινη σκέψη εξευμενίζεται μέσω της παράστασης, ώστε να επιτρέψει (και να συγχωρήσει) στον άνθρωπο τη σύλληψή του. Το βοοειδές θα χρησιμεύσει ως τροφή, αλλά και για τα οστά και τα κέρατά του προς κατασκευή εργαλείων, ενώ με το δέρμα των ζώων ο πρωτόγονος θα καλύψει το σώμα του για το κρύο.

❖ Ερωτήσεις-Δραστηριότητες του σχολικού εγχειριδίου

3 Να επιστρέψετε στον πίνακα και να συμπληρώσετε μία τέταρτη στήλη με τις σημαντικότερες κατακτήσεις του ανθρώπου στην τεχνολογία, την τέχνη και την ιδεολογία σε κάθε στάδιο της εξέλιξής του.

ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ			
Πρώιμη Παλαιολιθική εποχή 2.500.000-200.000 π.Χ.	«Ικανός άνθρωπος» «Όρθιος άνθρωπος»	Κροκάλες Χειροπελέκεις	Εργαλεία – ομαδική ζωή – τροφοσυλλέκτης – κυνηγός – ψαράς (αλιεία)
Μέση Παλαιολιθική εποχή 200.000-35.000 π.Χ.	«Σοφός άνθρωπος»	Αιχμές Ξέστρα	Ανακάλυψη της φωτιάς – βελτιωμένα εργαλεία
Ύστερη Παλαιολιθική εποχή 35.000-6.500 π.Χ.	«Σοφότερος άνθρωπος»	Λεπίδες Ξύστρα-Γλυφίδες Οστέινα εργαλεία	Τέχνη: ζωγραφική-σηπχαιογραφίες, ειδώλια (=αγαλματίδια), κοσμήματα – προβληματισμός για τη δημιουργία της ζωής, την επιβίωση και το θάνατο – τελειότερα εργαλεία

2. Η ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

❖ Ασκήσεις του σχολικού εγχειριδίου σχετικά με τις πηγές

1 Εργαλεία και αντικείμενα του νεολιθικού ανθρώπου. Αναγνώρισε τα αντικείμενα. Σε τι χρησιμεύει το καθένα;

> Επάνω αριστερά βλέπουμε ένα τριβείο, πέτρα με την οποία έτριβαν και άλεθαν σπόρους δημητριακών πάνω σε μια λειασμένη μυλόπετρα, ενώ κάτω και αριστερά το εργαλείο είναι δρεπάνι για το θερισμό. Στο κέντρο επάνω κεραμικό σκεύος προς αποθήκευση σιτηρών ή για ψήσιμο-βράσιμο τροφών, δεξιά νύι, δηλαδή εργαλείο που προσαρμόζεται στο αλέτρι για το όργωμα της γης. Τέλος στο κέντρο και κάτω μια δοκιμή πλεκτού υφάσματος με νήματα (φυτικά ή από μαλλί ζώων).

2 Η καθημερινή ζωή του νεολιθικού ανθρώπου. Με βάση την εικόνα της καθημερινής ζωής του παλαιολιθικού ανθρώπου, ποιες εξελίξεις παρατηρείς στη καθημερινή ζωή;

> Στη νεολιθική εποχή ο άνθρωπος πλέον κατοικεί μόνιμα σε ένα τόπο. Αυτό φαίνεται από τις κατασκευασμένες κατοικίες, από το χωράφι δημητριακών που καλλιεργεί όλο το έτος μέχρι τη συγκομιδή του καρπού (θερισμός κτλ.), από τα κεραμικά σκεύη που τώρα κατασκευάζει (όταν ζούσε νομαδική ζωή, ήταν δηλαδή περιπλανώμενος, δεν

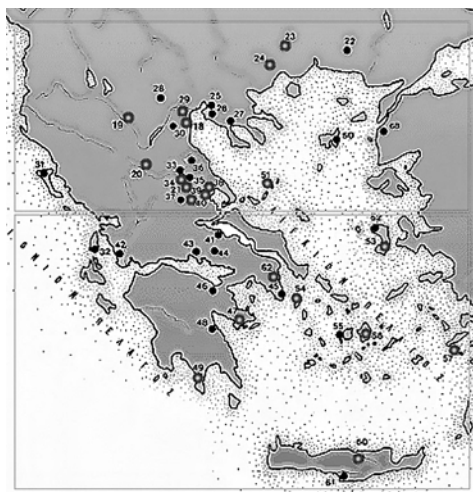

ήταν εύκολο να μεταφέρει τέτοια βαριά σκεύη ούτε μπορούσε να αποθηκεύει αποθέματα τροφών) και από τα ζώα που έχει εξημερώσει, τα συντηρεί και χρησιμοποιεί: βόδια για το όργωμα, πρόβατα για το γάλα (γαλακτοκομικά προϊόντα), το μαλλί για κατασκευή νημάτων και στη συνέχεια υφασμάτων. Συγκρίνοντας την ενδυμασία των εικονιζόμενων νεολιθικών ανθρώπων με την ενδυμασία των εικονιζόμενων

παλαιολιθικών ανθρώπων (στη ζωγραφιά της σελ. 7) διαπιστώνουμε τις διαφορές: είναι φανερό πως η τωρινή ενδυμασία τους αποτελείται από υφάσματα, ενώ κατά την παλαιολιθική εποχή από πιο χοντροκομμένα, λίγο κατεργασμένα δέρματα. Η κοινότητα τέλος δημιουργεί δεσμούς ανάμεσα στα μέλη της που συνεργάζονται στενότερα και επομένως εξελίσσεται η κοινωνική ανάπτυξη των ανθρώπων.

3 Η νεολιθική Ελλάδα. Στον χάρτη αναφέρονται όλοι οι νεολιθικοί οικισμοί που έχουν ανασκαφεί. Σε ποια ελληνική περιοχή παρατηρείς τη μεγαλύτερη πυκνότητα και πώς τη δικαιολογείς;

> Η μεγαλύτερη συγκέντρωση νεολιθικών οικισμών παρατηρείται στις περιοχές της Θεσσαλίας και Μακεδονίας. Τα εδάφη εκεί θα ήταν γόνιμα, ιδιαίτερα στη μεγάλη πεδιάδα της Θεσσαλίας, που θεωρείται ο μεγαλύτερος σιτοβολώνας της χώρας. Ποτάμια και λίμνες ποτίζουν τις περιοχές αυτές και δημιουργούν συνθήκες κατάλληλες για διαβίωση και καλλιέργειες. Η κτηνοτροφία πάλι ευνοήθηκε, καθώς και το κυνήγι, αφού τα ζώα αφθονούσαν στα ελληνικά δάση των περιοχών.

❖ Ερωτήσεις-Δραστηριότητες του σχολικού εγχειριδίου

1 Πώς συνδέεται η εμφάνιση των αγγείων από πηλό με την εγκατάσταση των ανθρώπων σε μόνιμους οικισμούς τη Νεολιθική εποχή; Για να απαντήσετε σκεφθείτε για ποιον σκοπό χρησιμοποιούνταν τα αγγεία στη Νεολιθική εποχή.

2 Οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής εποχής που μετακινούνταν συχνά, θα μπορούσαν να χρησιμοποιούν αγγεία από πηλό;

> Τα πήλινα ή κεραμικά σκεύη που κατασκευάζει ο άνθρωπος στη Νεολιθική εποχή τα χρησιμοποιεί για ψήσιμο-βράσιμο της τροφής του ή προς αποθήκευση προϊόντων. Όταν ζούσε νομαδική ζωή, ήταν δηλαδή περιπλανώμενος, δεν ήταν εύκολο να μεταφέρει τέτοια βαριά σκεύη ούτε μπορούσε να αποθηκεύει αποθέματα τροφών. Άλλωστε κατά τις μετακινήσεις της ομάδας, που θα ήταν αρκετά συχνές, θα κινδύνευαν να καταστραφούν, καθώς τα πήλινα δοχεία είναι εύθραυστα.

3 Με τη μόνιμη εγκατάσταση γεννιέται η έννοια της πατρίδας. Με ποια κριτήρια επιλέγουν οι άνθρωποι ένα τόπο για μόνιμη εγκατάσταση;

> Οι άνθρωποι εγκαθίστανται μόνιμα σε ένα τόπο, τον καλλιεργούν, νοιάζονται για αυτό τον τόπο που τους τρέφει και αποκτούν σιγά-σιγά συνείδηση της έννοιας της πατρίδας. Ως κριτήρια για την εγκατάστασή τους σε ένα τόπο θα ήταν σίγουρα η ασφάλεια του τόπου από διάφορους κινδύνους, επομένως θα προτιμούσαν περιοχές με φυσική κατά κάποιο τρόπο οχύρωση, π.χ. υπερυψωμένες περιοχές. Άλλο κριτήριο θα ήταν η γονιμότητα του εδάφους, εφόσον ασχολούνται με τη γεωργία. Επακόλουθο κριτήριο η ύπαρξη νερού και ως πόσιμου και ως μέσου άρδευσης των καλλιεργειών τους (πότισμα). Επομένως κατάλληλη περιοχή θα ήταν εκείνη που θα βρισκόταν δίπλα σε ποτάμι ή λίμνη, στα νερά των οποίων θα μπορούσαν και να αλιεύουν. Ακόμα θα τους ενδιέφερε τόπος με πλούσια θηράματα, ζώα για κυνήγι, αλλά και ζώα προς εξημέρωση και εκτροφή.

4 Κατά τη γνώμη σας, τι αποδεικνύει η πληθώρα των νεολιθικών οικισμών στην Ελλάδα;

> Η πληθώρα νεολιθικών οικισμών στην Ελλάδα αποδεικνύει τη μεγάλη ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας στην περιοχή και τη συγκρότηση οργανωμένων κοινωνιών σε μεγάλο βαθμό. Τα ελληνικά εδάφη θα ήταν ιδιαίτερα εύφορα και οι ιδιαίτερες κλιματολογικές συνθήκες με το εύκρατο κλίμα προκάλούσαν τη συγκέντρωση πολλών ανθρώπων για μόνιμη εγκατάσταση.

❖ Συμπληρωματικές ερωτήσεις-ασκήσεις

> Περιγράψτε την εικόνα αναπαράστασης του νεολιθικού οικισμού στο Διμήνι.

> Ο οικισμός περιβάλλεται από κυκλικού σχήματος οχύρωση (πέτρινο τείχος), το οποίο συνεχίζεται με αλληπάλληλα τμήματα μέχρι το ψηλότερο σημείο του λοφίσκου, όπου μέσα στον ιδιαίτερο περίβολο διακρίνεται να ξεχωρίζει ορθογώνιο οικοδόμημα με κίονες στην πρόσοψη, το οποίο φαίνεται να ανήκε στον άρχοντα που διοικούσε τον οργανωμένο οικισμό.

